ئەمریکا و ئەنفال

نووسینی: سەمانسا پاوەر
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: بەختیار کەریم

بەشی پانزەیەم

"مافی مرۆڤ و بەکارهێنانەکانی چەکی کیمیایی بەرێی خۆیان، لە زۆر لایەنەوە بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابوورییەکانمان لەگەڵ ئەوانەی عێراقدا هاوتەریبن."
لە یاداشتێکی نهێنیی ئەمریکیدا نووسراوە. سەمانسا پاوەر لەم کتێبەدا

بەرژەوەندیی تایبەت، بەرژەوەندیی نیشتیمانیی

ئەو رۆژەی گالبریس لە تورکیا گەڕایەوە، بەدتێگەیشتنێکی فراوانی لە کۆنگرێس بەدیکرد. نزیکەی هەشتا پەیامی زەرد لەسەر مێزەکەی فڕێ درابوون. یاسای سزاکان رووبەڕووی نارەزایەتییەکی توند ببووەوە لە کۆشکی سپی و وەزارەتی دەرەوەوە، شتێک کە گالبریس پێشبینیی دەکرد، بەڵام هاوکاتیش لە ئەنجومەنی نوێنەرانەوە. لەهەمووی بێئومێدکەرتر زۆربەی ئەو سێناتۆرانەی کە هەفتەیەک لەوەوبەر پاڵپشتی یاساکەیان کردبوو، دەربارەی ناوەرۆکەکی زانیارییان پێدرابوو. ئێستا بە بۆچوونەکانیاندا دەچوونەوە.

هەندێک لە بەرهەڵستییەکانی کۆنگرێس بونیادیی بوون. سەرانی کۆمیتەی پەیوەندییە دەرەکییەکانی ئەنجومەنی نوێنەران رایان جیاواز بوو لەوەی کۆمیتەی پەیوەندییە دەرەکییەکانی سێنات دەربارەی سنووری دەسەڵاتەکانی بەڕێوەبەران لە سیاسەتی دەرەوەدا، کە لەم دۆزەدا دژی سزاکان بوو. نوێنەر بیڵ فرێنزڵ، دەربارەی ئەم خاڵە پرسی: "چۆن حکومەتەکەمان بتوانێت سەرکردایەتیەکی کاریگەر ببەخشێت، مۆراڵی بێت یان نا، ئەگەر ئەم بەڕێوەبەرێتییە بەردەوام لەلایەن کۆنگرێسەوە پێشوەخت پێشبینی بکرێت کە دەیەوێت سیاسەتی دەرەوەی خۆی لەژێر ناونیشانی هەستوروژێندا دابڕێژێت؟" هەموو جارێک کە کۆنگرێس هەوڵی دارشتنی سیاسەتی دەرەوەی دەدا، کۆشکی سپی لە ترسا سپی دەبوو. هاوشێوەش کۆمیتەی رێگاکان و کەرەستەکان، کە دەسەڵاتی بەسەر بازرگانیدا هەیە، شێلگیر دەبوو لەسەر بەکارهێنانی بازرگانی وەک کەرەستەیەکی سیاسی، لەبەرئەوە بەگشتی دژی یاسای سزاکان بوو.

بەڵام دژایەتی ڕاستەقینە لە بڕوای بەڕێوەبەرانەوە سەرچاوەی گرتبوو بە دیپلۆماسی و لەوەش گرنگتر، لە خواستی بەرەوپێشبردنی بەرژەوەندییە ئابورییەکانی ئەمریکاوە. بەڕێوەبەرێتی ریگان نەیدەتوانی بڕوا بەوە بهێنێت کە ساڵانیک لە وەگەرخستنی بازرگانی لە عێراق دیکتاتۆرێکی نەرم و نیان بەرهەم ناهێنێت. دەیڤد کۆرن، تایبەتمەندی پێشووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە وەزرەتی دەرەوە، دەڵێت: "دڵنیابوون لەوەی کە سەدام دەگۆڕن و دەیکەن بە "خانمی میهرەبانی من" (my fair lady) هەندێک بە ڕاستیی بڕوایان وابوو کە گێزەر پڕبەرهەمتر دەبێت لە تێڵا. باسیان لە دڵنیاکردنەوەکانی عێراق دەکرد وەک ئەوەی جێگەی بڕوابن. عێراق چاک دەبوو. ڕاڤەکارێک لە 9ی 9ی 1988دا نووسیبووی کە "ئەگەر ئامانجی ئێمە بەرگرتنە بە بەکارهێنانی زیاتری چەکی کیمیایی لە کوردستان لە داهاتوویەکی نزکیدا، ئەمە چیتر کێشە نییە. چونکە بەغداد پێی ڕاگەیاندوین کە کەمپەینی دژ بە کورد خەرکیە تەواو دەبێت، لەڕووی پراکتیکیەوە هیچ یان کەمێک پێویستی دەبێت بۆ بەکارهێنانی چەکی کیمیایی کاتێک یاخیبوونی کوردان خامۆشکرا." گوتاری تایبەت کاریگەریی هەبوو. وەزیری دەرەوەی عیراق، تاریق عەزیز، لە 17ی 9ی 1988دا وتی عێراق "ڕێز" لە ئەرکەکانی لەژێر یاسای نێودەوڵەتییدا دەگرێت. لە هەفتەکانی دواتردا، بەڕێوەبەرێتییەکە، بەردەوام ئاماژەی بۆ ئەو ڕستە ناتەواوەی تاریق عەزیز دەکرد، وەک بەڵگەی ئەوەی کە هەوڵە نەرمەکانی واشنگتۆن بۆ ڕازیکردنی عێراق کاریگەرن. ڕۆشن بوو کە ڕاستگۆیی عەزیز زیانی پێنەگەیشبوو لە ئەنجامی نکوڵی کردنی بەردەوامی لە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەلایەن عێراقەوە. بەرپرسە ئەمریکییەکان تەنانەت ئەو بۆشایانەشیان پڕکردەوە کە عێراق بە بەتاڵی بەجێهێشتبوون لە نکوڵی کردنەکەیدا. چارلس ریدمان، وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە، وتی: "بۆ ئێمە ئەم بەیانە واتای ڕەتکردنەوەی عێراقە بۆ بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە جەنگی ناوخۆیی یان نێودەوڵەتیدا." ئەمریکا سزای بەکارهێنانەکانی چەکی کیمیایی لە ڕابردوودا نادات و ئامادەش نییە هەڕەشەی سزادان بکات بۆ بەکارهێنان لە داهاتوودا. دوورترین جێگایەک کە چووبیت، ئەوە بوو کە هێرشی دیکە وەزارەتی دەرەوە ناچاردەکات کە بە دژایەتکردنەکەیدا بچێتەوە بۆ یاسای سزاکان. نوینەر تۆم لانتۆس، ڕزگاربوویەکی هۆلۆکۆست، ڕایگەیاند: "من سەرسام بووم بەم لۆجیکەی تاوانی پێ هەڵدەسەنگێنن، تاوانەکە پشتگوێ دەخات و سەرنج لە مەبەستی تاوانبار دەدات بۆ ئەنجامدانی تاوانی دیکە لە داهاتوودا."

بەڵام بەڕیوەبەرێتی ریگان بەردەوام بوو لە کردار وەک بڵێی هاندانی ئابووری و پەیوەندیی گەرم کاریگەریی لە ڕژێمی سەدام حوسەین دەکەن. جەیمس بەیکەر، کە ئەوکات وەزیری دارایی بوو، پاشتر نووسی:

> دیپلۆماسی و عەقڵیەتی ئەمریکی، بەشێوەیەکی سەرەکی لە بەرژەوەندیی "باشکردنی پەیوەندییەکان" لایەنداره. "گۆڕینی ئاراستەی سیاسەت لە هاوکارییەوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوە هەمیشە پێشنیارێکی سەختە، بەتایبەتیی کاتێک پاڵپشتیەکی پتەو بۆ سیاسەتە هەنووکەییەکە هەبوو لەنێو جڤاتە جیاوازەکانی ئەمریکادا، وەک ئەو پاڵپشتیەی سیاسەتی ئەمریکی دەربارەی عێراق هەیبوو.

دەزگای هەواڵگریی لە وەزارەتی بەرگری پێشناری ئەوەی دەکرد کە پێدەچێت سەدام هەوڵی "شکستپێهێنانی یەکلاکەرەوە" و "یەکجارەکی" کورد بدات، بەڵام دیپلۆماتە ئەمریکییەکان کەمپەینەکەی سەدامیان دژی کەمینەی کورد بەهەند وەرنەدەگرت و ئومێدی باشترین دەرهاویشتەیان دەکرد.

ئەگەر بەرژەوەندییە جیۆپۆلۆتیکیەکانی ئەمریکا و بەرژەوەندیی بازرگانیی کەرتەکانی کشتوکاڵیی و پیشەسازیی لەپەیوەند بە عیراق نەبونایە، ئەمریکا زووتر ئارامی نەدەما. سیاسەتی هاوکاریی هیچ بەرەنگارێکی نەبوو لە کۆشکی سپی و وەزارەتی دەرەوە. بەم شێوەیە یاداشتە ناوەکییەکان نیگەرانی خۆیان دەربارەی تاوانەکانی عێراق تەنها وەک ژێدەرێکی بێ بۆنە دەردەبڕی: "مافی مرۆڤ و بەکارهێنانەکانی چەکی کیمیایی بەڕێی خۆی، لە زۆر لایەنەوە بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابوورییەکانمان لەگەڵ ئەوانەی عێراقدا هاوتەریبن."

گالبریس زۆر بە شێنەیی بۆی دەرکەوت کە چارەکێکی ئەو برنجەی لە ئارکنساس بەرهەم دەهات، بۆ عێراق دەنێردرا. نزیکەی بیستوسێ لە سەدی هەناردەی برنجی ئەمریکی بۆ ئەوێ دەچوو. کارمەندێک کە نوینەرایەتی سیناتۆری لیوزیانا (جۆن بریوکس)ی دەکرد، بە چاوی پڕ لە فرمێسکەوە لەبەردەمی گالبریس قووت بووەوە و بەوە تاوانباری کرد کە جینۆساید لە دژی مەرەزەوانانی لیوزیانا ئەنجام دەدات. جوتیارە ئەمریکیەکانیش ساڵانە نزیکەی یەک ملیۆن تەن گەنمیان دەنارد بۆ عێراق. هەروەک جۆن کێنیس گالبریس، باوکی نووسەری یاسای سزاکان، ساڵانێک پاش ئەوە نوکتەئاسا پێیوتم: "تەنها شتێک کە نەتەوێت بیکەیت دژایەتی کردنی جوتیارانی ئەمریکایە. کەمێکیان ماون، بەڵام دەبێت ئاگات لێیان بێت." بەڕیوەبەرێتی ئەمریکی یارمەتی ڕاستەوخۆی لە چالاکڤانەکانی نێو جوتیار و بازرگانانی ئەمریکا وەردەگرت، کە ڕیکۆردی کۆنگرێسیان بینینی بوو و بەوە زەندەقیان چووبوو کە یاسای سزاکان بەسەر هاوڕێکانیاندا لە سێنات تێپەڕیوە. هەروەها زۆر بێشەرمانە، کۆمەڵێک کۆمپانیای کیمیایی داوایان کردبوو کە بزانن ئەگەر عێراق لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمیایی ئابڵوقەی خرایە سەر، چ کاریگەرییەکی بۆ سەر بەرهەمەکانیان دەبێت.

ئەوەی هاوکات سەرسامکەر و باوە لە گۆرانی ڕای سێناتدا دەربارەی یاساکە، ئەوەیە کە ئەو سێانتۆرانەی کە دەنگیان بۆ یاساکەدا لە 9ی 9ی 1988دا، دەنگەکانی خۆیان گۆڕی بەبێ ئەوەی کاتی خۆیان وەربگرن بۆ ئەوەی تێبگەن کە دەنگدانیان بۆ یاسای بەرگرتن بە جینۆساید پاڵپشتی ئەوانەیان لەدەست دەدات کە بەرژەوەندیی تایبەتییان هەیە. کریستیانسن، سەرپەرشتیاری کارمەندانی کۆمیتەی پەیوەندییە دەرەکییەکان دەڵێت ئەوە زۆر جار لە کۆنگرێس ڕوودەدات:

> زۆرجار سێانتۆر و کارمەندەکانیان پەلەدەکەن لە پەرچەکرداریاندا بۆ هێوردکردنەوەی بەرژەوەندییە تایبەتەکان. یەکێکی باشتریان دەست دەکەوێت. یان تەنانەت پێش ئەوەی کەس گازەندەی کردبێت ئەوان پێشبینی کێشەیەک دەکەن. زۆر هەستیارن. بەخۆیان ناڵێن: ئێمە نۆ جار لە دە جار لە بەرژەوەندی ئەم لۆبیە دەنگ دەدەین، کەواتە دەتوانین ئەم جارە بە خواستی خۆمان دەنگ بدەین. بیرکردنەوەیەکی ڕەشناڵ نییە. وا هەست دەکەن کە هیچ شتێک شایانی ئەوە نییە کە لەسەری پاڵپشتی لە دەست بدەن.

ئەگەرچی هەر لە سەرەتاوە ئەم سەرچاوانەی دژایەتیکردن ئاشکرابوون، هیچ کام لە ڕەخنەگرانی یاساکە نەیوێرا بڵێت کە هەڵەیە هەوڵی وەستاندنی سەدام حوسەین بدرێت لە گازبارانی کوردەکان. زۆر "بەسانایی" دەیانوت کە "بەداخەوە" ئەو کەرەستانەی سێانتۆر پێڵ و هێلم هەڵیانبژاردووە، ئابڵوقەی ئابووری، لەگەڵ ئەو شوێنەی کە سیاسەتی دەرەوەی لێدادەڕێژن، کۆنگرێس، شیاونین.

ئەو چیرۆکانەی بەرپرسانی ئەمریکی بە خۆیانیان دەگوت، ئێستا زۆر باش ناسراون و دەکرێت گروپبەندیان بکەین بۆ کاتیگۆریەکانی پزشی هیرشمان (Hirschman) کە بریتین لە: بەرهەمداریی، چەوتیی و زیان. لە دیدگای بەرهەمدارییەوە، ڕژێمی عێراقی دووبارە گەڕابووەوە بۆ کەنارگیریی و وەڵامی فشاری دەرەکیی نەدەدایەوە. لەوەش زیاتر جوتیار و پیشەسازکارانی دەوڵەتانی دیکە دەستبەجێ ئەو بۆشاییە پڕدەکەنەوە، لەبەرئەوە لەکۆتاییدا سەدام حوسەین هەموو ئەو کەلوپەلە کشتوکاڵی و بازرگانیی و یارمەتییانەی دەستدەکەوێت کە پێویستیەتی. لە دیدگای چەوتییەوە، سزادانی سەدام لەڕێگای ئابڵوقەوە، زیاتر دیکتاتۆری عێراقی شێلگر دەکات و هانی دەدات بۆ سزادانی کوردەکانی باکوری عێراق. بیورۆی ڕۆژهەڵاتی نزیک پێیوابوو کە "ئابڵوقەی ئابووری لەوانەیە بێکەڵک بێت یان ئەنجامی پێچەوانەی هەبێت." کاریگەرییەکانی ئەمریکا لەسەر عێراق ناهێڵن و ڕێگە بۆ بازرگانی وڵاتانی ئەوروپی و یابان خۆش دەکات بۆ ئەوەی یارمەتی عێراق بدەن کە ئابووریەکەی بنیات بنێتەوە. ئەمرۆ (لاری پۆپ)ی وەزارەتی دەرەوە پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە ئەگەر "ئێمە نەمانکردایە کەسێکی دیکە دەیکرد." فەرەنسا باڵێکی درێژی بازرگانی کردنی لەگەڵ عێراقدا هەبوو. ئەڵمانیا بە ویژدانێکی ئاسوودەوە، جۆرەها مادەی کیمیایی بە عێراق دەفرۆشت. بەرژەوەندییە بازرگانییەکانی بریتانیاش پێشڕەو بوون. یاداشتێکی نهێنیی وەزارەتی دەرەوە، لیستێک سزای دانابوو، کە لەنێوان ئابووریی و دیپلۆماتیدا بوون، بۆ نموونە: دووبارە دانانەوەی عێراق لە لیستی تیرۆریزمدا، کێشانەوەی باڵوێزی ئەمریکا لە عێراق، یان

وەستاندنی پەیوەندییەکان لە بواری هاوکارییە هەوالگرییەکاندا. ڕاڤەکارانی ئەمریکی دەرئەنجامگیرییان کرد: "زیانەکانی ئەم سزایانە ئاشکران. بەپێوانەی جیاواز، کاریگەرییەکی نێگەتیڤی قووڵی دەبێت لەسەر توانای ئێمە بۆ ڕازیکردنی ڕژێمی عێراقی، هەروەها زنجیرەیەک لێژبوونەوەی کار و کاردانەوەی پێشبنی نەکراو و کۆنترۆڵ نەکراو دەخاتە سەر ڕێچکە." دیپلۆماتە ئەمریکییەکان لە بەغداد هۆشیاریاندا کە "ئەگەر سەدام پێشبینی هەڵبژاردنێک لەنێوان پەیوەندییەکی دروست لەگەڵ ئەمریکا و شەرمەزاربوونێکی ئاشکرا بکات، ئەوا هیچ سڵ ناکاتەوە لەوەی کە لێبگەڕێت پەیوەندییەکە بەتەواوی بەرەو کەنار لێژببێتەوە."

لەهیچ شوێنێکدا لە گفتوگۆ ناوخۆییەکاندا لەسەر یاسای سزاکان کەسێک نابینێت کە بەرپرسانی ئەمریکی باس لەوە بکەن کە سەدام زیاتر لە هەموو کات داماوە لە ڕووی ئابوورییەوە. پاش جەنگی ئێران، عێراق چاوەڕوانی دەکرد کە نزیکەی 70 بلیۆن دۆلار قەرز بکات، یەکێک لە گەورەترین قەرزەکانی جیهان بەپێی داهاتی تاکەکەسیی دانیشتوان. یاسای بەرگرتن بە جینۆساید، کە واشنگتۆنی ناچاردەکرد لە دژی قەرزدان بە عێراق لە ڕێکخراوە داراییە نێودەوڵەتییەکان دەنگ بدات، دەیتوانی ئاستی یەکەی دارایی عێراق داببەزێنێت و کێشەیەکی دارایی گەورەی بهێنایەتە گۆڕێ کە بێگومان سەدام نەیدەخواست ڕووبەڕووی ببێتەوە.

ئەمریکا کاریگەرییەکی زەوەندی هەبوو لەسەر عێراق. بەدەر لە بەخشینی هاوکاریی کشتوکاڵیی و پیشەسازیی، ئەمریکا کڕیاری سەرەکیی نەوتی عێراق بوو. بەڵام بەڕێوەبەرێتی ڕیگان پێیوابوو کە پەیوەندیی لەگەڵ عێراق پیویستی بەجۆرێک لە چاککردنە، نەک تێکدان.

بەڕێوەبرێتی ئەمریکی و بەرژەوەندییە تایبەتەکان یارمەتییان لە تایبەتمەندانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە وەرگرت لە بردنە پێشی دۆزەکەیان لەڕووەکانی بەرهەمداریی، چەوتیی و زیانەوە. تایبەتمەندێک، میڵتن ڤیۆرست، لە واشنگتۆن پۆست وتارێکی بووسیبوو بەناوی "گازی ژەهراوی و جینۆساید: دۆزێکی لەرزۆک لە دژی عێراق." نزیک بە مانگێک پاش ئەوەی شوڵتز بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەلایەن عێراقەوە پشتڕاست کرد، ڤیۆرست، داوای لە کۆنگرێس کرد ئابلۆقە نەخاتە سەر عێراق، چونکە سزاکە بۆ تاوانێک دەگونجێت، کە بەبڕوای زۆر سەرچاوەی گرنگ لەوانەیە هەرگیز ڕووی نەدابێت." پێشنیاری ئەوەی کردبوو کە تۆماری ڕادیۆی عێراقی "بابەتێکە کە ڕاڤەکردنی دژبەیەک هەڵدەگرێت" سەرنجیشی دابوو کە لەوانەیە ئەمریکا هەڵوێست بگرێتە بەر بۆ هێورکردنەوەی ئێران و زامن کردنی ئازادبوونی بارمتە ئەمریکیەکان. پاش بەسەربردنی هەفتەیەک لە عێراق "بۆ سەرنجدانی پرسەکە" ڤیۆرست باسی لە دۆزینەوەکانی دەکرد کە لە کۆپتەرێکی عێراقییەوە دەستی خستبوون. پۆزشی بۆ ڕووخانی ئەو هەزاران گوندە کوردییە دەهێنایەوە کە بینیبوونی، بەوەی کە عێراق هەوڵدەدات پەناگەی یاخیبووەکان لەناوبەرێت. نەیدەتوانی بە دڵنیاییەوە بڵێت کە گازی بکوژ بەکارنەهاتوە، بەڵام ئەگەرچی لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقییەوە خزمەتکرابوو و بردرابوو بۆ شوێنەکان، هەستی بە دڵنیایی پێویست دەکرد بۆ ئەوەی دەرئەنجامگیری بکات کە: "گازی بکوژ بەکارهاتوە، بەڵام بۆ مەبەستی جینۆساید بەکارنەهاتوە." بەبێ ئەوەی ئاماژە بەوە بدات کە هەر کوردێکی عێراقی کە قسە بۆ ڕاگەیاندن بکات ژیانی دەکەوێتە مەترسیەوە، ڤیۆرست نووسیبووی: "ئەگەر کوشتاری بەرفراوان ڕوویبدایە. ئەگەری ئەوە هەیە کە بیانزانیایە و جیهانیان لێ ئاگادار بکردایەتەوە. بەڵام نە من و نە هیچ خۆرئاواییەکی تر من پێی گەیشتبم بانگەشەی لەم جۆرەی بەرگوێ نەکەوتووە." نووسیبووی: "لە بەغداد، من چووم بۆ زەماوەندێکی کوردیی، لەوێ خواردن، خواردنەوە و سەماکردنەکە هەموو ئەو پێشنیارانەیان پووچەڵ دەکردەوە کە جڤاتەکە لە مەترسیدابن."

ماوێتی

مافی کۆپیکردنی ئەم بەرهەمە بۆ ماڵپەڕی دەنگەکان و وەرگێڕ پارێزراوە. بۆ پەیوەندیی:

ماڵپەڕی دەنگەکان:
dangakan@yahoo.ca
goran@dengekan.com

وەرگێڕ:
bakhtyarkarim@hotmail.com